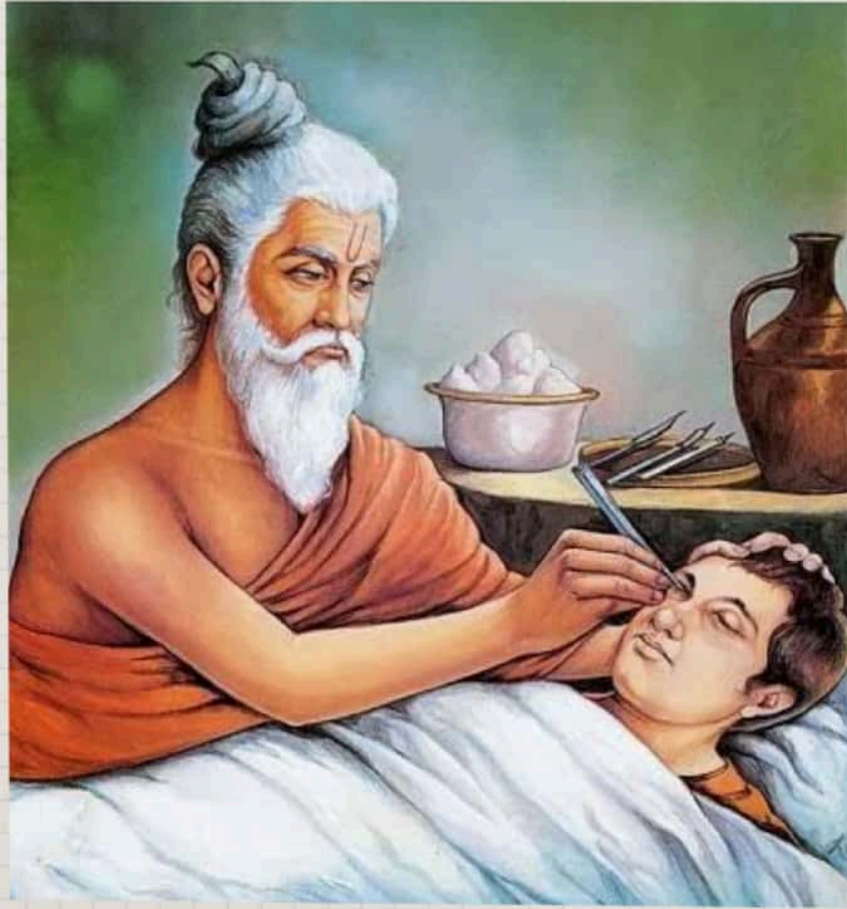

शालाक्य तंत्र - २

श्लोक संग्रह

Notes for quick revision

Dr Ajeet Mishra
BHU

With the blessing of Bharat Ratna Mahamana Pt. Madan Mohan Malviya ji ...
It was a bright day in my life when I was added to his dream garden....
BANARAS HINDU UNIVERSITY..... capital of knowledge

I, AJEET MISHRA, A FIRM DISCIPLE & STUDENT OF AYURVEDA, FROM
IMS BHU, AM HEREBY PRESENTING A SEQUEL OF NOTES FOR THE
PROFESSIONAL EXAMINATIONS OF BAMS ACCORDING TO THE SYLLABUS,
AS A PREPARATORY MANUAL. ITS A SMALL EFFORT BY ME IN ORDER
TO HELP MY JUNIORS AND ALSO THE FUTURE JUNIORS SO THAT THEY CAN
COMBAT THEIR FEAR OF PERFORMANCES DURING THE PROFESSIONAL
EXAMS.

Writing these notes would not be possible without the help of those incredible
books of Ayurveda & modern written by our teachers & also by other
GREAT authors and professors. These notes might prove helpful to the
students during the exams, but for detailed study and knowledge, I too would
prefer to our classical texts and other famous books of ayurvedic &
modern subjects.

Dr Ajeet Mishra
IMS BHU
9455473362
akr7474gmail.com

शरीररोग

च/का/भेल - (5) - VPKS कृमिज
 सु/मा/आ/यो - (11) - VPKS कृमिज + रक्तज, क्षयज,
 वा/शा - (10) शंखक, सूर्यवर्त, अनन्तवात
 (11) - (अनन्तवात, क्षयज) + शरीरकम्प

वातज - "अग्निमित्तं शरीररुजा, भवन्ति तीव्रा निशि चातिमातम् ।
 वन्धोपतापैश्च भवेत् विशेष, शरीरभितापः समीरणेन ॥ (S.U.25)

"निस्तुद्यते मूत्रं शंखौ घाता सम्भियते । कन्धराहनुसंग्रह.... (A.H.U) 23.
 (स्नेहन, स्वेदन, मर्दन, बंधन → पीडा कम)

पित्तज - "यस्योष्णमङ्गारचितं दद्येत् क्षुण्णेत शीरो आक्षीनाशम् ।
 शीतेन शलौ च भवेद्दिशेषः शीरोऽग्नितापः स तु पित्तकोपते ॥ (S.U.25)

कफज - शरीरगतं यस्य कफोपदिग्धं गुरु प्रतिषेध्य मथोहि मज्ज ।
 शूनाक्षीकृतं वदनञ्च यस्य, शीरोऽग्नितापः सकफप्रकोपात् ॥ (S.U.25)

रक्तज - रक्तात्मकः पित्तसमानालिङ्गं, स्यशसिहत्वं शीरसो भवेच्च ॥ (S.U.25)

सन्निपातज - शरीरभितापे त्रितय प्रवृत्ते सर्वाणि लिङ्गानि समुद्भवन्ति ॥ (S.U.25)

- वात - शूल, अम, कम्प
 - पित्त - दाह, मर्दन, वृष्णा
 - कफ - गुरुता, तंद्वा
- (च.सू.17)

Dr. Ajit Mishra

क्षयज - क्षय प्रवृत्तः शीरसोऽग्नितापः कष्टो भवेत् उक्करुजोऽतिमातम् ॥
 संस्वेदनं दर्दनञ्चूमनस्यैः अमृश्विमोक्षश्च विवृद्धिमेति * ॥ (S.U.25)
 (वृद्धिः)

कृमिज - निस्तुद्यते यस्य शीरोऽतिमातं सम्भक्ष्यमाणं स्फुटतीव चान्तः * ।
 घ्राणाच्च गच्छेत् सलिलं सरक्तं शीरोऽग्नितापः कृमिभिः स घोरः ॥ (S.U.25)

सूर्यवर्त/आस्करावर्त - *सूर्योदयं वा प्रतिमन्दमन्दम् आक्षीभ्रवं रुरु समुपैति गाढम् ।
 *विवर्द्धते चांशुमता सहैव सूर्योपवृत्तो विनिवर्तते च ॥
 *शीतेन शान्तिं लभते कदाचित् उष्णेन जन्तुः सुखमाप्नुयाच्च ॥ (S.U.25)

अर्धावभेदक - ~~यस्योत्तमाङ्गार्द्धमतीव जन्तोः~~ * सम्भेदतोद् अम शूलजुष्टम् ।
 *पश्चाद् दशाहा यवाऽप्यकस्मात् तस्याहर्द्धभेदं त्रितयात् व्यवस्येत् ॥ (S.U.25)

दारुणकं - पारुणा कण्डुरा * रुक्षा केशभूमिः प्रपाटयते ।
 कफवात प्रकोपेण विद्याद्दारुणकं तु तम् ॥ (S.Ni.13)

अनन्तवातं - दौषास्तु दुष्वास्तय एवं सन्यां, सम्पीड्य घातासु रुजा सुतीवाम * ।
 कुर्वन्ति साक्षीभ्रुवि शंखदेशे, स्थितिं करोत्याशु विशेषास्तु ॥
 गण्डस्य पार्श्वे तु करोति कम्पं हनुसंग्रहं लीचनजाश्च रोगान् * ॥ (S.U.25)

उष्णगत < सु.यो. - 8
शा. - 11, वा. - 10

V - कर्कशो परुषो स्तब्धो कृष्णो तीव्र रुगान्वितो ।
 फाल्यते परिपाट्यते हि ओष्ठो मारुत कौपतः ॥ (Su.Ni.16)

P - आचिर्तो पित्तकाग्निस्तु सर्षपाकृतिर्भ्रशाम* । सदाह पाक संस्त्रावो नीलो पीतो च पित्तः ॥

R - खर्जुरफलवर्णाग्निः पित्तकाग्निः समाचितो । रक्तोपलृप्तो रुधिरस्तवतः शोणीतप्रभो ॥

K - स्वर्णाग्निस्तु चीयते पित्तकाग्निर्वेदनी । कण्डूमन्तो कफाच्छूनो पिच्छिलो शीतलो गुरुः ।
 क्षतप - क्षतप्राभौ विदीर्यते पाट्यते चाग्निघाततः । ग्राथितौ च समाख्याता वोष्ठो

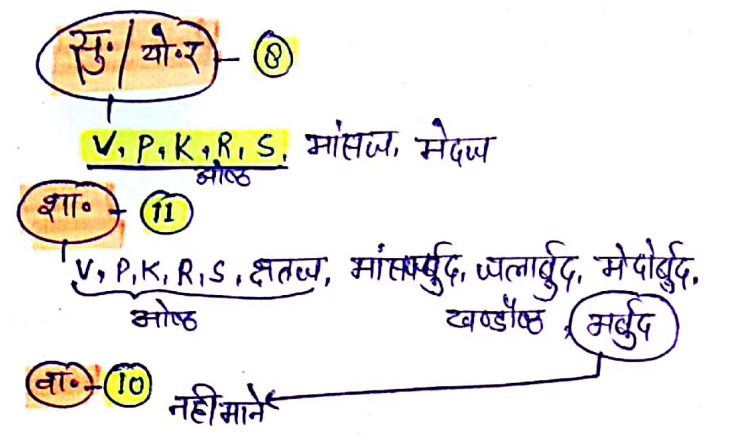
सन्निपातप - सकृत् कृष्णो, सकृत् पीतो सकृत् रक्ष्वेतो तथैव च ।
 सान्निपातेन विज्ञेयावनेक पित्तकाचिर्तो ॥ (असाध्य)

मांसप - मांस दुर्लभं गुरु स्थूलं मांसापिण्डवत् उदगतो । अन्तवश्चाल मूर्च्छन्ति सृक्कस्योभयतो
 मुखतः ॥ (असाध्य)

मेदप - मेदसा क्षत मण्डाभौ कण्डूमन्तो स्थिरो मृदु । अर्धस्फटिकसंज्ञाशाम
 आस्तावं सवतो गुरु ॥ (स्वे. - भेदन - शोथन) (आग्नि - अप्रति)

जलाबुद् - जलबुद् बुदवत् वातकफादोष्णे जलाबुद्दम् ॥ (A.H.U.21)

खण्डौष्ठ - तत्र खण्डौष्ठ इत्युक्तो वातेन ओष्ठो दिष्टा कृतः ॥ ॥
 लेखन -> सीवन -> व्रणवत्, नस्य

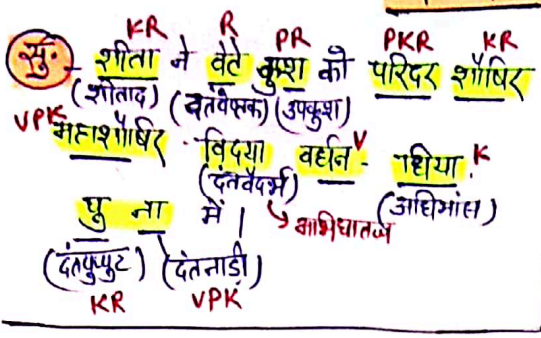

- असाध्य** - (SRM) सान्निपातप, रक्तप, मांसाबुद्
- भेदन** - (MJ) मेदोबुद्, जलाबुद्
- शालकर्म** - खण्डौष्ठ

Dr. Ajeet Mishra.

दंतमूल

सु-15
शा. वा. -13, यो-16

वा. - दंतवेष्टक, परिदर, वर्धन (नदी माना) → दंतगतमानो
only दंतविद्वक्षि माना

- द्येदन - आधिमांस
- रक्तमोक्षण - श्रीताद, दंतवेष्टक, उपकुशा परिदर,
- विद्वक्षि सम - दंतविद्वक्षि श्रीधर, महाश्रीधर, दंतपुण्ड
- नाडी सम - दंतनाडी
- दंतमूलशोधन - दंतवैदर्भ + दंतोच्छरण - वर्धन

Bleeding gums

श्रीताद - शोणितं दन्तवेष्टेभ्यो यस्याकस्मात् प्रवर्तते । दुर्गन्धीनी सकृष्णानि प्रक्लेदीनि मूद्गुनि च ।
* दंतमांसानि शीर्यन्ते पचन्ति च परस्परम् । श्रीतादो नाम स व्याधिः कफशोणित सम्भवः ॥

Pyorrhoea alv.

रक्तमोक्षण - गंडुष - लेप - नस्य

दंतवेष्टक

- रक्तवति पूय रुधिरं चला दंता अवनति च । दंतवेष्टः स विज्ञेयो दुष्ट शोणित सम्भवः ॥

रक्तमो. - प्रति. - गंडुष - नस्य

Pyorr. Alv

उपकुशा - क्लेषु दाहः पाक दन्ताश्चलति । आद्यादिताः प्रस्त्रन्ति शोणित मंदवेदना ।
आहमायते स्नुते रभते मुखं पूति जायते । यस्मिन् उपकुशा स स्यात् पितरस्त कृतो गदः ॥

Alveolar sinus

शोधन - रक्तमो. - प्रति. - कवल - नस्य

दंतनाडी

- (V) परुष शुष्म मुखी सखला । फेनानुविद्धमधिकं चलति क्षपायाम् ।
- (P) तूल ताप तोप सदन ष्वर, पीतं रुक्त्वाधिकं मुष्णामहः ।
- (K) बहु घनार्जुन पिच्छिलाह्ला । रक्तिरुति स्तिमित रुक्क कठिना संकण्डुः ।
- (S) दाह ष्वर श्वसन सूक्ष्म वक्त शोषा ।

Alv. abscess

दंतविद्वक्षि - शल्यज - सा फेनिल मद्यित मद्धमसृगविमिषम । उष्णं सवेत सहसा सरुजा च नित्यम् ।
दंतमांसै मर्लैः सास्त्रो वर्धन्तः श्वयथु गुरुः ।

Impacted wisdom tooth

आधिमांस - * हानये पाश्चिमे दन्ते महागदौथो महारुजः । लालास्तावी कफ कृतो विज्ञेय सोऽधिमांसकः
सकृदाहः सवेत श्लेष्मः पूयाहं दंतविद्वक्षि ॥

अपक्व - शोकवत
पक्व - अवन नत्तणवतचि.

Gum boil.

दंतपुण्ड - दन्तयोस्तिषु वा शोफो * वदरास्थि निभो घनः ।
श्रीधर - श्वयथु दन्त मूलेषु रुपावान कफरक्तजः । लालास्तावी स विज्ञेयः कण्डुमान शोषिरोगद ॥

रक्तमोक्षण - प्रति. - नस्य (New)
स्वे. - द्येदन - अदन - लेखन (Old)

रक्तमो. - लेप - गंडुष -

वा. - द्येदन - लेखन - प्रति. ला.

महाश्रीधर

- दन्ताश्चलन्ति वेष्टे अस्तालु चाप्यवदीर्यते । दंतमांसानि पचन्ते मुखं च परिपीड्यते ।

दंतवैदर्भ

- दृष्टेषु दंतमूलेषु संरम्भो जायते महान । अवनति च चला दन्ताः

Trauma. gingivitis.

वा. - रक्तमो. → क्षाद, P & शीतल उपचाद, नस्य, शीतल गंडुष

वर्धन

- मारुतेनाधिको दंतो जायते तीव्र वेदनः । वर्धनः स मतो व्याधीर्जाते रुक् च प्रशास्यति ॥

Supernumerary Tooth

क्षाद लंगाकर → उद्वरण

परिदर

- दंतमांसानि शीर्यन्ते यस्मिन् ष्ठीवति चाप्यलूक ।
पित्तासृक्कफजो व्याधिः ज्ञेयः परिदरो हि सः ॥

श्रीताद सपूश चि.

Dr. Ajeet Mishra.

दन्तगत

सु. / योर. - 8

वा. / शा. - 10

सु. - दा ^V अ ^{KV} क ^V श्या ^{PR} हर्ष ^V करा ^{KV} पाल्ना ^{KV} मोक्ष ^{KV} ।
 दन्त अञ्जनक । फुमिदंत श्यावदंत दंतर्ष दंतशर्करा कपालिका हनुमोक्ष

योर. - हनुमोक्ष (x) के जागह करील

वा. / शा. - शीतदंत. ^V पतंगद ^{KV} Same हनुमोक्ष (x) + ^{वातज} Φ KV ^{माना} ^{यद्यनि} ^{कराल}

असाध्य - (BSBK) अञ्जनक, दालन, श्यावदंत, कराल

वातशामक - हर्ष, मोक्ष, चाल (दंतचाल)

थाप्य - कपालिका

लेखन - दंतशर्करा

दंतोद्धरण - क्वनि, फुमिदंत (चल)

रसतमोक्षण - स्थिर

दालन - दाल्यते बहुधा दन्ता यास्मिन् तीव्र रुगाण्विताः । दालनः स इति ज्ञेयः सदागते निमित्तज

फुमिदंत - कृष्णादिद्वी चलः स्तावी संसरम्भो महारुजः । अनिमित्तरुजो वातात विज्ञेय फुमिदन्तकः ॥

दंतहर्ष - शीतमुष्णं च दशनाः सहते स्पशनि न च । यस्य तं दन्तहर्ष तु व्याधि विघात समीरणत ।

कक्ल, धूम, नस्य

दन्तशर्करा - "शर्करैव स्थिरी भूतो मलो दन्तेषु यस्य वै । सा दन्तानां गुणहरी विज्ञेय दन्तशर्करा ।

उद्धरण, प्रतिहारण

हनुमोक्ष - "वातेन तैस्ते भवेस्तु हनुसंधिर्विसहतः । हनुमोक्ष इति ज्ञेयो व्याधिरहित लक्षणः ॥

स्नेहन - स्वे, अदित समाचि

कराल - "करालस्तु करालानां दशानानां समुद्गमः ।

कपालिका - दलन्ति दन्तवल्कानि यदा शर्करया सह ।

सैथा कपालिका सैव दशानानां विनाशिनी ॥

कृच्छसाध्य

दन्तचाल - चालश्चलदाभिः दशनैः अक्षणात आधिकव्यथः ॥

गण्डूष, धर्षण, लिपिध नस्य-मन-कवल

श्यावदन्त - थोऽसृडामिग्रेण पित्तेन दग्धो दन्तस्त्वशेषतः ।

श्यावतां नीलितां वापि गतः स श्यावदन्तकः ।

अञ्जनक - वक्तं - वक्तं भवेत यास्मिन् दन्तभङ्गश्च तीव्र रुक् ।
 कफवात कृतो व्याधिः स अञ्जनक संज्ञित ॥

सु - असाध्य (A)
 वा - थाप्य → दंतर्षचि
 9 Vशामक, गण्डूष

Dr. Ajeet Mishra.

तालुगत < सु./यो-७
शा./वा-८

सु: गलशुद्धिका, तुडिकेरी, अद्युष
मांस कच्छप, मांससंघात,
तालु - (अर्बुद, पुष्पुट, शोष, याक)

वा: तुडिकेरी, अद्युष - (x)
→ तालुपिटिका - माना = ७ तालुदोष
शो: तुडिकेरी, अद्युष, तालुअर्बुद - (x)
→ तालुपिटिका, अर्बुद माना = ७

द्वेज - गलशुद्धिका, अद्युष, मांस कच्छप
मांससंघात
मंदन - तुडिकेरी, तालुपु, तालुपाक
असाध्य - तालुअर्बुद, तालुपिटिका.
VP शामक - तालुशोष

Ullitis

गलशुद्धिका - श्लेष्मासृग्भ्यां तालुमूलात् प्रवृद्धो दीर्घः शोफो * **दृमात वास्ति प्रकाशः** ।
तृष्णाकासश्वासकृत्सम्प्रदिव्यो, व्याधिर्वेद्योः कण्ठशुद्धीति नाम्नाः १ (Su-Ni)

* **सत्स्यवास्तिनिभो मृदु** । (A.H) **द्वेज, प्रतिहारण, कवल, धूमपान**

तालुशोष - शोषो त्यर्थ दीयते - चापि तालुः श्वासो वातात् . तालुशोषः सपितात् ॥
सु - स्नेहन - स्वेदन, VP शामक ।

तालुपाक - पित्तं कुयति पाक मत्यर्थ घोरं (सु-नि) * पित्तेन पाकः याकाख्यः पूयस्तावी महारुजः ॥ **अ**
- **प्रतिहारण, कवल** ,

तालुपुष्पुट - **नफिक** क्थायी **कोल मालः** कफात् स्थानोदो युक्तान् पुष्पुटस्तालुदेशे ॥
स्वेदन

अद्युष - शोफः स्तब्धो लोहितस्तालु देशे रचतात् ज्ञेयः सोऽद्युषो रुग्ण्वराड्य ॥
Acute non-suppurative inflammation.

मांस कच्छप - **कुर्मोत्सन्नो** स्वैदनाऽशीघ्र धन्माऽरक्तो ज्ञेयः कच्छपः श्लेष्मणा स्यात् ॥
द्वेज → गलशुद्धिका सम प्रति, कवल, धूमपान

तालु अर्बुद - **पद्माकारं तालु महये तु शोफं विद्यात्** **असाध्य** **रक्तादर्बुदं** प्रोक्ताल्लिङ्गम् ।
असाध्य

* सासाव मुन्नहति मासपिठं मासाङ्कुरैः आनितमाशुवृद्धिम्

मांस संघात - दुष्मांसं श्लेष्मणा नीरुप्यं च, तालु अन्तस्थं; मांस संघातमाहुः ॥
द्वेज → तुडिकेरी सम प्रति, कवल, धूम

तालुपिटिका - तालुमांसेऽजिलात् दुष्टे पिटिकाः सरुजः खराः ।
बहयो धनाः स्नावयुतास्ताः तालुपिटिका स्मृता ॥
असाध्य

* तालु संघात
तालु पुष्पुट
मांस कच्छप } लेखन → तुडिकेरी सम प्रतिहारण प्रयोग ।

Dr. Ajeet Mishra.

जिह्वागत < सु./यो - 5
वा०/शा० - 6

सु० - कण्ठक - (P, P, K), अलास, उपजिह्विका
 वा०/शा० - + add अधिजिह्विका KR
 Note - सु० - कण्ठगत PKR

V कण्ठक - V शोष् रोग सङ्घ
 P, K - रक्तमोक्षण
 अलास - असाध्य
 लेखन द्वारा रक्तमोक्षण - उपजिह्विका

(Furred Tongue) **जातप्य कण्ठक** - "जिह्वाऽनिलेन स्फुटिता प्रसुप्ता अकेच्य शकच्छदन प्रकाशा" (Su. Ni. 16)
 V - शोष् रोग

(Acute glossitis) **पित्तप्य कण्ठक** - "पित्तेन पीता परिदहते च, चिता सरक्तरपि कण्ठकरच ।
 जिह्वा रण्डर इवितरस्त लाव, म्मुर प्रयो से सति लारण, गण्डूष, नस्य

(Chronic hypertrophic glossitis) **कफप्य कण्ठक** - "कफेन गुर्वी बहुला चिता च मांसो दुर्गमः शाल्मालि कण्ठकाभैः ।
 जिह्वा लेखन - सति लारण - कवल

(Coat of Tongue) **अलास** - "जिह्वातले यः श्वथथु प्रगाढः सोऽलास संज्ञः कफरक्त सूर्तिः ।
 जिह्वां स तु स्तम्भयति प्रवृद्धो मूले तु जिह्वा भ्रूशमेति पाकम् ॥
 असाध्य + वा० - नवीन मे K - कण्ठक + शस्तकर्म निषेध

(Ranula) **उपजिह्विका** - "जिह्वाग्ररूपः श्वथथुर्हि जिह्वामुन्नभ्य जातः कफरक्त मूलः ।
 प्रसेक कण्ठु परिदाह युक्ता प्रकथ्यतेऽसाधुपाप्ये हेकेति ॥
 सु० - लेखन - क्षाद से प्रति०, शिरोवि, गण्डूष, धूमपान
 वा० - जिह्वा उठाकर - देपन - उष्ण तीक्ष्ण द्रव्य से घर्षण

सु० - कण्ठगत **अधिजिह्विका** (epiglottitis) - "जिह्वाग्ररूपः श्वथथु कफाद्दु जिह्वा प्रवन्धो यदि रक्तमिप्रात ।
 नैयोऽधिजिह्वः खलु रोग स्रष्ट विवर्जयेत आगत पाकमेनम् ॥
 सु० - लेखन - या उपजिह्वा सहस्र
 वा० - रक्तमो० + यवहार से प्रति०

Dr. Ajit Mishra.

सु० रोहिणी (5)
 कण्ठशालुक-
 आधिभिहा] K
 वलय
 बलास] KR
 एकवृन्द]
 वृन्द - PR
 शतक्षी - 3*
 गिलायु - KR
 गलविद्राघि - 3*
 गलीघ - KR

स्वधन - V
 मांसतान - 3*
 विदारी - P
 (X)
 आधिभिहा, बलास, एकवृन्द,
 मांसतान, विदारी
 तुण्डिकेरी मालाबुदु गलगण्ड (V, K, मेपम) - माना
 सु० - तलुगत

लेखन द्वारा रक्तमो० - रोहिणी except सनिपात
 रक्तमोक्षण - कण्ठशालुक, एकवृन्द
 लेखन - आधिभिहा
 श्रेयन - गिलायु, गलविद्राघि, तुण्डिकेरी
 औषधि साध्य - गलगण्ड
 (Rest) → असाध्य

रोहिणी - (VPKRT) - निदान - "गलेऽनिलः पित्तकफौ च मुच्छितौ, पृथक् समस्ताश्च तथैव शोणितम् ॥"
 सम्प्राप्ति - "प्रदुष्य मोस गलरोधिनेकुसान मृजन्ति यान् साऽसुखा हि रोहिणी ॥"

- (V) - पित्वा समन्तात् भ्रूषा वेपना ये मांसाङ्गुरा कण्ठनिरोधिनः स्युः । वातात्मकौपद्रव गाढ युक्ताम् ॥
- (P) - क्षिप्रोदगमा क्षिप्रविदाह पाका तीव्र ज्वरा पित्तनिमित्तत्वा स्यात् ।
 [वा०] - मोह कण्ठधूमायन, उपतिराग, स्पर्शासह्यता ।
 [वा०] - पिच्छिला, पाण्डुरसृज्या, स्फोटकाचिता ।
- (K) - स्त्रोतोनिरोधिन्यपि मन्दपाका गुर्वा स्थिरा सा कफसम्भवा ।
 [वा०] - पिच्छिला, पाण्डुरसृज्या, स्फोटकाचिता ।
- (R) - स्फोटाचिता पित्तसमानालिंगाऽसाध्या प्रदिष्टा रुधिरात्मिकेयम् ।
- (S) - गम्भीरपाका अप्रतिवारवीर्या लिदोषालिङ्गां लयसम्भवा ।

कण्ठशालुक - कोलास्ये मातः कफसम्भवो यो ग्रंथिर्गले कण्ठक शुक भूतः । अर ह्यिर शालनिपात साध्याः
 (adenoids) (A.M.U. 21) - शालुको मार्ग रोधिनः*
 (च०चि० 12) - अन्तर्गले दुर्धुरिकास्वितं च शालुक मुच्छवास निरोधकादि ।

अधिभिहिका - पित्वाग्ररूपः श्वयथुः कफात्तु पित्वा एकवृन्दोपीर रक्तमिन्नात । पित्वा
 (epiglottitis) विवर्जयेत् आगतपाकमेनम् ॥
 लेखन - सु.
 रक्तमो० स्व यवञ्जाद से प्रति - वा०

बलय - "बलास स्वायतमुन्नतं च शोक करोति अन्नगति निवार्य* ।
 असाध्य

बलास - "गले तु शोकं कुकृतः सखुक्षौ श्लेष्मानिलौ श्वास रुज्योपन्नम् ॥"
 असाध्य मर्मच्छिदं दुल्लमेतदाहुः ।

एकवृन्द - "वृन्तोन्नतो यः श्वयथु सदाहः कण्ठवन्वितोऽपाक्य मृदुगुणश्च ।
 व्याधिर्वलास क्षतय प्रसूतः ॥

वृन्द - "समुन्नतं वृत्त मन्ददाहं तीव्रज्वरं वृन्द मुदाहरन्ति ।
 तं चापि पित्तं क्षतय त्रकोपात विधाद् सतीदं पवनास्रजं तु ॥"
 असाध्य but वा० - K रोहिणी सखुक्षौ

Dr. Ajit Mishra

✓
असाध्य (8) शतघ्नी - वर्तिघ्नी कण्ठनिरोधिनी या चिता इतिमात्रं पिशितप्ररोहः ।

(9) गिलायु - वान्निर्गले त्वामलकाल्ये मात्रः * तस्थिरोऽल्परुक् स्यात् कफरक्तमूर्ति ।
संलक्ष्यते सक्तमिवाशनं । [मदन (सु), वा - K-निहिणी सृष्टा.]

(10) गलौघ - * शोफो महानन्नपलावरोधी तीव्रज्वरो वातगतेनिहेता ।

असाध्य

(11) भांसतान - * प्रतानवान् यः श्वथयुः सुकष्टो गलोपरोधं कुरुते क्रमेण ।
सभांसतान्ः कथितोऽवलम्बी प्राणप्रणुत सर्वकृती विकार ।

असाध्य

(12) विदारी - सदाहतेदं श्वथयु करक्तम् अन्तर्गले पूतिविशीर्णं भांसम् ।
पितेन विद्यात् पदने विदारी पाश्वे विशोषतात् स तु येन शीते ॥

असाध्य

(13) गलविदाधि -

अदन → पूयस्तवन
गंडूषप्रति.

सर्वं गलं व्याप्य समुत्थितो यः शोफो रुजो यत् न सान्ते सर्वाः ।
स सर्वं दोषो गलविदाधिकृतु तस्यैव बुध्यः खलु सर्वजस्य ॥

(14) स्वरहन - योऽतिप्रताम्यञ्च श्वसिति प्रसक्तं । * अग्निस्वरः शुल्कविमुक्तकण्ठः *
कफोपदिबधेषु अनिलायनेषु ज्ञेयः स रोगः श्वसनात् स्वरहनः ।

असाध्य

(15) गलाबुद्ध - * जिह्वाऽवसाने कण्ठादावपाकं श्वथयु गलाः ।
अनयान्ते तस्थिरं रक्तं नीरुजं तद् गलाबुद्धम् ॥ (A.M.U.21/S2-S3)

असाध्य

(16) गलगण्ड - * पवनश्लेष्ममेदोभिः गलगण्डो भवेद्वहिः ।
वर्धमानः स कालेन मुण्कवत् लम्बते निरुक् ॥ (A.M.U.21)

(V) - कृष्णोऽरुणो वा लोकाद्वयः स * वाता लृष्णा राभिमान् ।
वृद्धत्वालु गले शोषं बुयन्च विरसास्यताम् ॥ [स्वेदन → रक्तमो, उपनाह
लेपः, सिद्धतेलपान]

(R) - तस्थिदः स्वर्णं * कण्डूमात्रं शीतस्पर्शो गुरु कफात् ।
वृद्धत्वालु गले लेपं बुयति मधुरास्यताम् ॥ [स्वेदन, विम्लापन,
लेपः क्षात्पान, तेलपान
दाम]

(मैयज) - * मैयसः श्लेष्म वृद्धाति वृद्धयोः सोऽनु विधीयते ।
पैटं वृद्धश्च कुरुते गले शब्दं स्वरेऽल्यताम् ॥

शिरानेघ,

सातः असुनादि गण
शोषघ + गामृत - पान

Dr. Ajit Mishra.

सर्वसर - सु.भा.यो. - 3
शा.वा. - 8

सु. - V, P, K

शा.वा. - V, P, K, R, S, पूतिमुख, उर्ध्वगुद, अर्बुद (K)

वातज - स्फूर्तिः सतीर्देः वदनं समन्तात् यस्याचितं सर्वसरः स वातात् । (सु.नि. 16)
पंचत्वण - प्रतिसारण → कवल → स्नेहिक धम

पित्तज - रक्तेः सदाहं हतनुभिः सपीतैः यस्याचितं चापि स पित्तकोपात् ।
शरीर शोधन → पित्त शामक मधुर - शीतचि.

रक्तज - "पित्तज सदृश

कफज - "कण्डूयुतैः अल्परुच्यैः सतर्णैः यस्याचितं चापि स वै कफेन ।
गण्डूष - घृति सा.

सन्निपातज -

पूतिमुख / पूत्यास्यता / पूतिवस्तता - "पूत्यास्यतां च तरेव दन्तकाष्ठादिविद्विष । (A.H.U)

वमन - तीक्ष्ण दूम, तीक्ष्ण नस्य, मुख शोधन

उर्ध्वगुद -

अद्यः प्रतिहतो वायुरशो गुल्म कफादिभिः ।

यात्पूर्व वक्त दीर्गन्ध्यं कुर्वन्पूर्व गुदस्तु सः ॥ (A.H.U)

अर्श - गुल्म व्याधि के कारण भी रचि.

सर्वसर -

उन्तः कपौलमाश्रित्य श्याव पाण्डु कफो ऽर्बुदम् ।

कुर्यात् तद् "घट्टितं द्विजं मृदितं च विवर्धते" ॥ (A.H.U 21)

नवीन - छेदन - प्रतिसा. / चिरोत्पन्न - असाध्य
गण्डूष - मस्य. उपभोग

Dr. Arvind Mishra.

कर्णरोग - सु. ३४
वा. २९
च. ५

सु. - कर्णशूल
कर्णप्रनाद
कर्ण श्लेष्म
वाधिर्य
कर्ण प्रतिनाह

कर्णपाक
कर्णविद्राघि

कर्णस्त्राव
प्रतिकर्ण
कृमिकर्ण
कर्णकण्डू
कर्णवन्त

कर्णशोफ - VPKS
कर्ण अर्श - VPKS
कर्ण अर्बुद - VPKRS MM

वा. - श्ले. स्ना. पा. व. नही माना ।
(श्लेष्म) (लसिका) (पाक) (वन्त)

+ कर्णशूल - ५ VPKRS ----- Rest same

कर्णशूल - हनुशांख शीरोगतीवं यस्य भिन्दन्निवन्तिलः। कर्णयोः कुरुते शूलं कर्णशूलं तदुच्यते ॥ (S.M.1)

↳ (V) "प्राप्य श्रोतासीराः कुर्यात् शूलं स्रोतासि वेगवत् । अर्धविभ्रके ^{*}स्तम्भं शीशिरानभिन्दनम् ॥
^{*}चिराच्च पाकं पक्वं तु लसीकामल्पशः स्रवत । श्रोतश्न्यम् अकल्माच्च स्थात्सञ्चार विचारवत् ॥ (A.H.17)

(P) "शूलं पितात सदा ह्येषाशीतेच्छा श्वयथु ष्वरम् । आशूपाकं प्रपक्वं च सपीत लसिका स्तुति ।
स्ना ^{*}लसिका स्पृशत यत - यत तत - तत पाकमुपैति च ॥ (A.H.17)

(K) "कफात् शीरोहनु ग्रीवा गौरवं मन्दता रूपः । कण्डूः श्वयथु उष्णेच्छा पाकात् श्वेतघन स्तुति ॥ (A.H.)

(R) "करोति भ्रवणो शूलम् आग्नेच्यातादि दूषितम् । रक्तं पित्त समानार्ति किञ्चित् अधिक लक्षणम् ॥ (A.H.)

(S) "सशोफ ष्वर तीव्र रुक् । ^{*}पर्यायात् उष्णशीतेच्छं जायते श्रुति जाड्यवत् ॥
पक्वं रक्षितासिता रक्तप्यन पूय प्रवाहि च ॥ (A.H.17)

कर्णनाद - "यदा तु नाडीषु विमार्गमागतः स स्व शब्दाभिवहासु तिष्ठति ।
शृणोति शब्दान् विविधास्तदा नरः प्रणादमेनं कथयन्ति चामयम् ॥ (S.17)

"कर्ण स्त्रोतः तस्थित वाते , शृणोति विविधान् स्वरान् ॥
^{*}श्रीरी मृदङ्ग शंखानां कर्णनादः स उच्यते ॥ (मा.नि)

Dr. Ajal Mishra

कर्णक्ष्वेद - मारुतः कफपिताभ्या संसृष्टः शोणीतेन च । कर्णक्ष्वेदं स जनयेत् ^{*}स्वेदनं वेणु घ्राषवत् ॥

कर्णवाधिर्य - "श्लेष्मणाऽनुगतो वायुर्नादो वा समुपोक्षितः । उच्चैः कृद्घ्रात् श्रुति कुर्यात् वाधिरत्वं कमेण च ॥ (A.H.17)

"स स्व शब्दानुवहा यदा सीराः कफानुयातो व्यनुसृत्य तिष्ठति ।
तदानरस्थाप्रतिकार सैविनो भवेत्तु वाधिर्यमसंशयं खलु ॥ (S.17.20)

कर्णस्त्राव - "शीरोऽग्नेघाताद् यथा निमज्जतो जले प्रपाकादथवाऽपि विद्राघीः ।
स्त्रक्तेषु पृथं भ्रवणोऽनिलावृतः स कर्णस्त्रावं इति प्रकीर्तितः ॥ (S.17.20)

प्रतिकर्ण - तस्थिते ^{*}कफे स्त्रोतासि पित्ततेजसा विलथ्यमाने शृशसम्प्रतापवान् ।
^{*}अवेदनो वाऽप्यथवा सवेदनो घनं स्रवत प्रुति च प्रतिकर्णकः ॥ (S.17.20)

कर्णप्रतिनाह - सकर्णविको प्रवतां यदागतो विलाघितो घ्राणमुखं प्रपद्यते ।
तदा स कर्ण प्रतिनाह संज्ञितो भवेत् विकारः शिरसोऽग्नितापनः ॥ (S.17.20)

कर्णगूथ - विशोषिते श्लेष्माणि पित्ततेजसाः मृणां भवेत् स्रोतासि कर्णगूथकः ॥ (S.17.20)

कर्णविद्राघि - "सरक्तपीतारुण मभ्रमास्रवैत प्रतोद घृमाथन दाह चौषवान् ^{*} ॥ (S.17.21)

कृमिकर्ण - "श्लेष्मापित्तजलोन्मिषे को ये शोणित मांसजे ^{*} मूर्च्छन्ति जन्तवस्तत कृष्ण ताम्रसितारुणाः ॥ (सिधु-निर्म)

"अक्षयन्तीव ते कर्णे कुर्वन्तो विविधा रूपः । कृमिकर्णन्तु तं विद्यात् सन्निपात प्रकोपजम् ॥ (")

कर्णकण्डू - "कफेन कण्डूः प्रचितेन कर्णयोः भ्रूशं भवेत् स्रोतासि कर्णे संज्ञिते ^{*} ॥ (S.17.20)

"मारुतः कफ संयुक्तः कर्णे कण्डूं करोति हि ॥ (यो.र.)

कर्णपाक - "भवेत् प्रपाकः खलु पित्तकोपतो विकोथ विक्लेद ^{*} कश्च कर्णयोः ॥ (S.17.20/25)

सु. - प्रतिश्याय - (5) VPKRS	क्षयथु (VK)	नासा अर्श - (4) VPKS
अपीनस (VK)	अशथु (PK)	" शौफ - (4) VPKS
प्रतिनस्य (लिवेष)	दीप्त (PR)	" अर्बुद - (7)
नासापाक (P)	नासाजाह (KV)	
नासागत रक्तपित्त (RP)	नासापरिस्त्राव (K)	नासापरिशोष (KUP)
पूषरक्त (लिवेष)		

वा. - रक्तपित्त, अंशथु (नही माना)
 → अर्श - (1)
 → अर्बुद - (1)
 → पुष्ट प्रतिश्याय
 → पुटक

प्रतिश्याय - (V) - आनद्धा पिष्टिता नासा तनुत्वात् प्रवर्तिनी । गलताल्वो षडशोषश्च मिस्तौदः शंखथोस्तथा ।
 स्वरोपघातश्च भवेत् प्रतिश्याये ऽनिलात्मके ॥ (S.O.24)

(P) - उष्णः सपीतकः स्त्रावो घ्राणात् स्तवति पित्तिकै । * कुशो ऽतिपाण्डुः सन्तप्तो भवेत् तृष्णा निपीडित ।
 सधूमं सहसा वह्निं वमतीव च मानवः ॥ (S.O.24)

(K) - घ्राणात् शुक्लः शीत रक्तवन्मुहुः । शुक्लावभासः शूनाक्षो भवेद् गुरुशीरोमुखः ॥
 शीरीगलोष्ठतालुनां * कण्डूयनमतीव च ॥ (S.O.24)

(R) - रक्तलाव प्रवर्तते ! ताम्राक्षश्च * भवेत्तन्तु रुरो घातप्रपीडितः ॥
 दुग्न्धो च्छ्वास वदनस्तथा गन्धान्न वेत्ति च * कुमि मूर्ध विकारेण समान चास्य लक्षणम् ।

(S) - भ्रूत्वा-भ्रूत्वा प्रतिश्यायो योऽकस्मात् विनिवर्तते । सम्पक्वो वाऽप्यपक्वो वा स सर्वप्रभवः स्मृतः ।
 लिङ्गानि चैव सर्वेषां पीनसानां च सर्वजे ॥ (S.O.24)

दुष्ट प्रतिश्याय - प्राक्लेद्यति पुनर्नासा पुनश्च परिशुष्यति । मुहुरानह्यते चापि मुहुर्विध्रियते तथा ॥
 निःश्वसो च्छ्वासदोर्गन्ध्यां तथा गन्धान्न वेत्ति च *

नासाप्रतिनाह - " उच्छ्वास मार्गन्तु कफ सवातो रुन्ध्यात् सतीनाह मुदाहरेत्तम् ॥ (माहव)
 नहृत्त्वमिव नासायाः श्लेष्म रुद्धेन वायुना । निश्वासो च्छ्वास संरोघात् स्त्रोतसो संवृत्ते श्व ॥ (A.H.U)

अंशथु - प्रअश्यते नास्किर्यैव यश्च सान्द्रो विदग्धो लवणः कफस्तु । प्राक् सञ्चितो मूर्त्ति च पित्तापस्तं अंशथुं ---- (S.O.22)

प्रतिनस्य - दोषे विदग्धेर्गल तालुमूले संवासितो यस्य समीरणस्तु । निरेति पूतिमुख नासिकाभ्यां ---- (S.O.22)

अपीनस - आनह्यते यस्य विधूष्यते च प्राक्लेद्यते शुष्यति चापि नासा ।
 * न वेत्ति यो गन्धरसांश्च पन्तुर्लुप्तं ---- प्रतिश्याय समानलिङ्गे ॥ (S.O.22)

नासादीप्त - घ्राणे भृशं दाह समन्विते तु विनिःसरेद् धूम इवेह वायुः ।
 नासा प्रदीप्तेव च यस्य जन्तोष्याद्ये तु तं दीप्तमुदाहरन्ति ॥ (S.O.22)

नासापरिस्त्राव - * अजस्त्रमच्छं सलिल प्रकाशं यस्याविवर्णं स्तवतीह नासा ।
 रत्नां विशेषेण हि तं विकारं ---- (S.O.22)

नासाशोष - " घ्राणाग्निरे श्लेष्मणि मारुतेन पित्तेन गाढं परिशोषिते च ।
 समुच्छ्वासित्युदह्वं मद्यश्च कृद्गाद ---- (S.O.22)

" क्रुद्धः स संशोष्य कफन्तु नासाभ्रुजाटक घ्राण विशोषणञ्च ॥ (चरक)
 " * शुक पूणभिनासात्वं कृद्गादुच्छ्वासनं ततः ॥ (वा.)